

Ochrana dřevin a památné stromy v České republice

Stromy jsou nedílnou součástí naší krajiny a neodmyslitelnou složkou životního prostředí, ať už ve volné krajině nebo v lidských sídlech. Člověk měl stromy odedávna v úctě, protože mu poskytovaly mnoho užitečného. Dřevo stromů člověka provázelo, a vlastně provází dodnes, doslova od kolébky až do hrobu (Reš, 1998). Staré mohutné stromy se jako symbol síly a svědci minulosti staly již v dávných dobách předmětem uctívání. Stromy vynikající svým stářím a vzrůstem sloužily od pradávna jako orientační body v krajině, při cestách nebo vyznačovaly hranice pozemků a z tohoto důvodu byly chráněny před skácením. První soupisy starých a památných stromů v českých zemích vznikly již před více než 100 lety. Například Chadt-Ševětínský (1913) popisuje 320 vzácných stromů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku se 160 vyobrazeními. Ochranou význačných památných stromů, alejí, porostů a keřů, pořízováním jejich soupisu a metodami jejich ošetřování se osobně zabýval i Rudolf Maximovič, zakladatel moderní ochrany přírody v Československu a generální konzervátor ochrany přírody v letech 1922 – 1948 (Maximovič, 1918, 1921, 1922).

V období platnosti prvního zákona č. 40/1956 Sb., o ochraně přírody, tedy v letech 1956 – 1992, byly významné stromy a stromořadí zahrnovány do kategorie „chráněný přírodní výtvar“ nebo „chráněná přírodní památka“ (Reš, 1998) a označeny zelenou plechovou cedulkou s nápisem „strom chráněný státem“.

Památné stromy

Podle současně platného zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, jsou mimořádně významné stromy, jejich skupiny a stromořadí vyhlášovány za „památné stromy“. Do této kategorie se zařazují stromy vynikající svým vzrůstem a/nebo stářím, význačné krajinné dominanty nebo dřeviny historicky a kulturně cenné, jejichž existence nebo vysaze-

ní je spojené se známou historickou událostí nebo se k nim vztahují lidové báje a pověsti. Památné stromy vyhláší pověřené obecní úřady, městské úřady statutárních měst, správy národních parků a chráněných krajinných oblastí.

Seznam památných stromů je součástí Ústředního seznamu ochrany přírody (ÚSOP), který vede Agentura ochrany přírody a krajiny ČR. Informace o památných stromech jsou vedeny jak v papírové, listinné podobě (archiv ÚSOP), tak v digitální (databáze památných stromů). Ta je volně dostupná z webové stránky <http://drusop.nature.cz>. V databázi lze vyhledávat podle územního principu – památné stromy podle krajů, okresů, pověřených obcí, katastrálních území, na území národních parků, chráněných krajinných oblastí a dalších zvláště chráněných území. Podrobný výběr pak umožňuje vyhledání podle druhu dřeviny (buď podle českého nebo vědeckého latinského názvu), podle roku či jinak zvoleného období vyhlášení a podle typu objektu (jednotlivý strom, skupina stromů, stromořadí). Pro každý památný strom je uveden jeho popis, geometrické a polohové určení, výsledky měření, a to i opakované (výška, stáří, obvod kmene, výška a šířka koruny), provedené zásahy, navrhovaná opatření, zdravotní stav, případně fotografická dokumentace (obr. 1).

Památné stromy jsou v terénu označeny tabulemi s malým státním znakem České republiky a tabulemi s textem „památný strom“ nebo „památné stromy“ (obr. 2).

Ochrana dřevin rostoucích mimo les

Na rozdíl od již tradiční a propracované ochrany památných stromů, drobná nelesní dřevinná zeleň tvořená stromy a keři neměla ve volné

krajině zákonnou ochranu a byla považována spíše za překážku zemědělského obdělávání pozemků. Moldan a kol. (1990) uvádí, že v období socialistické kolektivizace zmizelo z krajiny na 4 000 km stromořadí a v průměrném katastrálním území se odstraňovalo 350 – 400 vzrostlých stromů. Ještě počátkem 80. let 20. století řešil Výzkumný ústav pro zúrodnění zemědělských půd výzkumný úkol, jak „vyčistit“ hospodářský obvod zemědělského závodu od jakýchkoliv překážek bránících plynulému obdělávání pozemků. Za tyto překážky byly považovány také jednotlivé dřeviny a skupiny stromů a keřů, tedy krajinné prvky, které dnes v krajině chráníme, protože mají svůj krajinoformující estetický i ekologický význam.

Teprve dramatický pokles biodiverzity a snížení ekologické stability zemědělské krajiny způsobily, že ve 2. polovině 80. let již byla dosavadní praxe neudržitelná a v roce 1987 byla vydána první vyhláška na ochranu rozptýlené zeleně. Ochrana dřevin rostoucích mimo les se stala nedílnou součástí legislativy až v roce 1992, kdy byla jmenovitě zakotvena v zákoně č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Právní ochrana přitom není jednotná, existuje větší počet zákonných a podzákonných norem a dvojí právní režim:

1. právo soukromé, podle kterého strom je věcí, předmětem vlastnického práva a pro jeho ochranu a nakládání s ním platí občanský zákoník;
2. veřejnoprávní úprava, protože strom je složkou životního prostředí a krajiny a pro jeho ochranu platí výše uvedený zákon č. 114/1992 Sb. a vyhláška MŽP č. 395/1992 Sb., kterou se provádí některá ustanovení zákona České národní rady č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Pro stromy a obecně pro dřeviny

Obr. 1. Účastníci Krajinářské dílny CZ-IALE měří dřezovec trojtrnný (*Gleditsia triacanthos*) v zahradě Portál v Nových Dvorech (okres Kutná Hora, 2015). Foto: Markéta Flekalová

Obr. 2. Označení památného stromu – Čejkovický dub s obvodem kmene 730 cm (okres Kutná Hora, 2015). Foto: František Novák

rostoucí mimo les zde platí princip ochrany a princip péče, obojí je povinností vlastníka. Pro kácení stromů platí princip povolovací, to znamená, že ke kácení je nutné povolení. Z něj ovšem z praktických důvodů existují četné výjimky. Povolení kácet stromy se nevyžaduje:

1. Jestliže existuje reálné ohrožení života či zdraví lidí nebo hrozí-li škoda značného rozsahu. V takovém případě ale platí povinnost následného oznámení do 15 dnů po skácení.
2. Při kácení dřevin na soukromých pozemcích, pokud se jed-

ná o stromy s obvodem kmene do 80 cm nebo keřový porost na ploše méně než 40 m². Po novelizaci v letech 2013 a 2014 je možné bez povolení kácet veškeré ovocné dřeviny, ale jen na zahradách a v zahrádkářských koloniích, na nádvořích a zastavěných plochách.

3. Při kácení z důvodů pěstebních (obnova či probírka) a při výkonu oprávnění podle zvláštních předpisů (zákon vodní, elektrizační, telekomunikační – kácení a probírka břehových porostů, pod vedením vysokého napětí apod.). V tomto případě ale platí povinnost předchozího oznámení orgánu ochrany přírody nejméně 15 dnů předem.

Povolení ke kácení dřevin, pokud se nejedná o památný strom nebo významný krajinný prvek, vydává obecní úřad. To je nejnižší orgán ochrany přírody (nejvyšší je ministerstvo) a povolování kácení stromů tvoří často jeho hlavní, současně ale kontroverzní agendu v oblasti ochrany životního prostředí. Obce totiž zpravidla nejsou pro tuto činnost personálně odborně vybavené a povolují často skácet stromy z důvodů, které nejsou podpořené odbornými argumenty. Jak konstatovala Česká inspekce životního prostředí při řešení četných stížností na kácení stromů v sídlech, důvodem pro povolení kácení není skutečnost, že strom někomu stíní nebo že z něj opadávat listí.

Vybrané památné stromy

Ústřední seznam ochrany přírody eviduje v současné době (stav k 20. září 2015) na území České republiky 5 858 položek památných stromů. V tomto počtu je zahrnutých také 562 stromů, které již zanikly a jejichž ochrana byla zrušena. Celkový počet existujících památných stromů je tak o něco nižší, přesto úctyhodný (5 296). A protože v případě chráněných stromořadí (232 položek) a skupin stromů (911 položek) se pod jednou položkou evidovanou v kate-

gorii památný strom skrývá celá skupina nebo stromořadí (a to se skládá mnohdy z více než 100 stromů), celkový počet stromových jedinců chráněných jako památné stromy se blíží k počtu 20 000!

Z databáze ÚSOP můžeme zjistit jejich zastoupení v jednotlivých krajích, okresech nebo i v menších administrativních jednotkách, jejich druhové složení, stáří, zdravotní stav a důvod ochrany. Největší počet památných stromů byl vyhlášen ve Středočeském kraji (1 198), nejméně v Praze (114). Vyhlášené památné stromy nejsou jen domácí proveniencí. Jsou mezi nimi i význačné kultivary nebo exoty, z nichž mnohé vynikají svým vzrůstem. Domácí stromy však významně převládají. Celkem je v ÚSOP zahrnuto 175 taxonů, včetně kříženců a kultivarů. Z rodů je nejpočetněji zastoupena lípa (*Tilia*), jejíž podíl na celkovém počtu památných stromů dosahuje téměř 44 %. Lípa je považovaná za český národní strom, byla předmětem kultury už u starých Slovanů, ale národním symbolem se stala až v době obrozenecké (Hrušková, Turek, 1987). Druhým nejpočetnějším rodem je dub (*Quercus*) s podílem přes 23 %, s velkým odstupem pak následují rody buk (*Fagus*), javor (*Acer*), jasan (*Fraxinus*) a platan (*Platanus*), z nichž každý zahrnuje více než 100 položek památných stromů. V řádu desítek památných stromů jsou zastoupeny ještě rody jilm (*Ulmus*), tis (*Taxus*), jedle (*Abies*), smrk (*Picea*), borovice (*Pinus*), hrušeň (*Pyrus*), jinan (*Ginkgo*) a některé další.

Stromem s největším měřitelným obvodem je Vejdova lípa u Pastvin ve východních Čechách, která měla při posledním měření v roce 2009 obvod kmene 1 305 cm. Za 32 let pravidelných měření zvětšila svůj obvod o 141 cm! Na druhém místě bude zřejmě proslulá Lukasova lípa v Telecím na Českomoravské vrchovině, zvaná též Zpívající lípa, s obvodem kmene přes 1 160 cm. Zpívající proto, že v její dutině kdysi nacházel útočiště český bratr a písmák Jiroušek, který tam četl bibli a zpíval staré nábožné písně. U

některých starých stromů, které jsou rozvětvené od země, je obvod kmene prostě neměřitelný (např. známá lípa v Kamenici nad Lipou, symbol tohoto města). Největšího obvodu přes 900 cm dosahují lípy a duby a přes 1 000 cm se dostává prakticky jediný druh – lípa velkolistá (*Tilia platyphyllos*).

Výška stromů byla často jen odhadována, uvedené hodnoty nemusí být přesné a časem se korigují. Nejstarší stromy nebývají nejvyšší. Výšky přes 50 m v Česku dosahovaly z původních druhů pouze smrky a jedle. Na Šumavě byly v minulosti známé smrky vyšší než 60 m. Z památných stromů se uváděly jako nejvyšší Smrky u Kamenického potoka na okrese Praha-východ s výškou až 58 m. V současné době je nejvyšším památným stromem Ambrožův smrk v Krkonoších vysoký 51 m. Vůbec nejvyššími stromy na území Česka se staly douglasky (*Pseudotsuga*) původem ze Severní Ameriky. V roce 2014 byla v lesích na Liberecku změřena douglaska vysoká více než 64 m, která dosud není evidovaná v kategorii památný strom. Douglasky se u nás pěstují teprve přes 200 let a již dnes jsou v řadě lesních porostů těmi nejmohutnějšími stromy. Je možné, že v dalších letech se právě u tohoto druhu setkáme s ještě vyššími jedinci.

Údaje o stáří památných stromů bývají dost ošidné. Většina těch nejstarších stromů má v kmenech velkou dutinu, některé dřeviny mají špatně čitelné letokruhy. Při určování stáří stromů se často jedná o hrubé odhady, navíc se věk jednotlivých stromů s ohledem na legendy a pověsti s nimi spojené často nadsazuje. Například z pěti chráněných Žižkových dubů jen dva mohou skutečného Jana Žižku pamatovat. Žižkův dub v Náměšti nad Oslavou se odhaduje na 950 let a je to zřejmě náš nejstarší dub. Svatováclavský dub ve Stochově by podle pověsti měl mít přes 1 120 roků, reálný odhad udává věk asi 700 let. Podobně Oldřichův dub v Peruci s odhadovaným věkem 800 let nemůže pamatovat knížete Oldřicha, jak udává pověst. Někteří odborníci se domnívají, že by podobně jako u Sva-

továclavského dubu mohlo jít o mladší strom, na který se pověst po zániku původního dubu přenesla (Němec a kol., 2003). V případě známého Pernštejnského tisu pod hradem Pernštejnem existuje v literatuře těžko vysvětlitelný rozptyl stáří udávaného v rozpětí 400 – 2 000 let. V minulosti byl s věkem 2 000 let považován za náš nejstarší strom, současné odhady Agentury ochrany přírody udávají asi 1 000 roků. Podobně stará je také památná Klokočovská lípa v Železných horách, která byla mohutným stromem již v době, kdy v jejím stínu odpočíval král Karel IV. při cestě z hradu Lichnice. To budou asi dva naše nejstarší stromy. Podle ÚSOP je sice nejstarším památným stromem Vilémovický tis v Posázaví s udávaným věkem 1 500 let, nechme však tento údaj otevřený. Věk nad 1 000 let je v našich podmínkách až na výjimky nereálný (Reš, 1998).

Řadu slavných stromů, k nimž se váže nějaký příběh, historická událost, pověst, stromů takzvaně královských (Královská lípa Karla IV., Jiříkova lípa Jiřího z Poděbrad), stromů zaznamenaných na obrazech malířů – krajinářů nebo stromů známých osobností (Lípa Boženy Němcové) přibližuje v knize Památné stromy s ilustracemi Jaroslava Turka spisovatelka Marie Hrušková (Hrušková, Turek, 1995). V některých územích, např. v biosférické rezervaci Dolní Morava (Maděra a kol., 2007), v Lednicko-valtickém areálu, v Chráněné krajinné oblasti Poodří nebo v krajinářském parku a evropsky významné lokalitě NATURA 2000 Kačina se uskutečnil podrobný dendrologický průzkum, který dokumentoval stovky a tisíce zajímavých stromů. Při Krajinářské dílně CZ-IALE, České společnosti pro krajinnou ekologii, jsme v dubnu 2015 změřili mohutný trnovník akát (*Robinia pseudoacacia*) před zámkem Kačina, který je s obvodem kmene cca 630 cm pravděpodobně nejmohutnějším exemplářem svého druhu v Česku. V databázi památných stromů však dosud není registrován.

Novým aspektem ochrany památných stromů je záchrana gene-

Obr. 3. Památná Jiříkova lípa nazvaná na počest krále Jiřího z Poděbrad (Spálava, Železné hory, 2015). Foto: Jan Eliáš

tického bohatství. Vychází se při tom z předpokladu, že stromy starší než 250 – 300 let jsou pozůstatkem autochtonních místních populací domácích dřevin. V seznamu památných stromů jsou zastoupeny i některé staré odrůdy ovocných dřevin, zejména hrušni a jabloni. Bez významu není ani kulturně historické hledisko záchrany genofondu památných stromů. Například potomstvo Klokočovské lípy, Svatováclavského dubu nebo Lukasoovy lípy, z níž byl odebrán roub v roce 2002, bude-li

zachováno a takto označeno, ponese v sobě významné kulturní poselství (Reš, 1998) (obr. 3).

* * *

Péče o památné stromy a jejich ochrana tak v sobě spojuje zájmy přírodovědné (botanické, dendrologické, ekologické), kulturní, historické i etické (vztah člověka k přírodě, životu i historii). Podobně jako územní ochrana přírody a krajiny se nevztahuje jenom na zvláště chráněná

území, ani ochrana dřevin nemůže zůstat pouze u vyhlášení a ochrany památných stromů. Neméně důležitá je zákonná ochrana veškeré rozptýlené zeleně, která se podílí na utváření krajinného rázu a zajišťuje řadu ekologických i společenských funkcí.

Literatura

- Hrušková, M., Turek, J.: O památných stromech. Praha: SPN, 1987, 139 s.
 Hrušková, M., Turek, J.: Památné stromy. Praha: Silva Regina, 1995, 196 s.
 Chadt-Ševětínský, J. E.: Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, popisy 320 vzácných stromů se 160 obrazy význačných druhů. Písek: Nákladem vlastním, 1913.
 Maděra, P. a kol.: 100 nejzajímavějších stromů Biosférické rezervace Dolní Morava. Biosférická rezervace Dolní Morava, o. p. s., 2007, 120 s.
 Maximovič, R.: Soupis význačných památných stromů, alejí, porostů a keřů hejtmanství čáslavského. Krása našeho domova, 1918, 12, s. 109 – 111, s. 127 – 130; 1921, 13, s. 9 – 11, s. 24 – 26, s. 73 – 75; 1922, 14, s. 71 – 74.
 Němec, J. a kol.: Památné stromy v Čechách, na Moravě, ve Slezsku. Praha: Olympia, 2003, 224 s.
 Reš, B.: Památné stromy. Praha: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, 1998, 64 s.

Doc. RNDr. Zdeněk Lipský, CSc.,
lipsky@natur.cuni.cz

Katedra fyzické geografie a geologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Albertov 6, 128 43 Praha 2

Spoločenská hodnota a ochrana stromov v legislatíve ochrany prírody na Slovensku

*Uctievanie stromov na úkor ľudí je pomýlený environmentalizmus.
 Uctievanie ľudí na úkor stromov je pomýlený antienvironmentalizmus.
 Zneuctievanie ľudí aj stromov je skutočný antienvironmentalizmus.
 Uctievanie ľudí aj stromov je ten pravý environmentalizmus.*

Japanese Environment Monitor – Friends of the Earth Japan

Stromy sú dlhoveké, morfológicky a anatomicky najdiferencovanejšie rastlinné organizmy. Sú základným stavebným prvkom nielen lesov, ale aj jednotlivých formácií rozptýlenej vegetácie v poľnohospodárskej krajine a sadových úprav v sídlach. Ako významná zložka životného prostredia plnia v krajine dôležité a nezastupiteľné, predovšetkým ekologické a environmentálne funkcie.

Počas historického vývoja človeka bol jeho vzťah ku stromom rôz-